

ANGELIKA FUNEK

Między powieścią gotycką a podaniem ludowym

DEMITOLOGIZACJA
„KWAIDANU. OPOWIEŚCI I ESEJÓW
O RZECZACH NIESAMOWITYCH”
LAFCADIA HEARNA

Między powieścią gotycką a podaniem ludowym

Angelika Funek

**Między powieścią gotycką
a podaniem ludowym –
demitologizacja
„Kwaidanu. Opowieści
i esejów o rzeczach
niesamowitych”
Lafcadio Hearn**

Kraków 2024

Angelika Funek

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

© <https://orcid.org/0000-0003-2218-1714>

✉ angelika.funek@uj.edu.pl

© Copyright by Angelika Funek and Księgarnia Akademicka, 2024

Recenzja

prof. dr hab. Marek Dziekan, UŁ

Opracowanie redakcyjne

Adam Raczyński

Projekt okładki

Marta Jaszczuk

ISBN 978-83-8138-205-2 (druk)

ISBN 978-83-8138-198-7 (online)

<https://doi.org/10.12797/9788381381987>

Na okładce wykorzystano obraz przedstawiający postać *yuki-onny* pochodzący ze zwoju *Bakemono no e* (XVII-XVIII wiek) ze zbiorów Harold B. Lee Library w Brigham Young University

Publikacja dofinansowana przez Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

Spis treści

Wstęp	9
1. Narzędzia badawcze – o warstwach dzieła, świadectwach odbioru i maskach	21
1.1. Podstawy teoretyczne – o tym, jak czytać <i>kaidan</i> odczytany przez Hearn	21
2. Lafcadio Hearn – w poszukiwaniu ojczyzny	49
3. Serce i rozum – niepokoje artystyczne Europy i modernizacja Japonii	73
3.1. W kręgu potencjalnych inspiracji zachodnich	73
3.1.1. Gotyk i groza – między literaturą wysoką a popularną	74
3.1.2. Romantycy w literaturze gotyckiej	78
3.1.3. Wilkołaki, wampiry, zjawy i ożywione obrazy	82
3.1.4. Duchy, upiory i demony jako wyraz krytyki społecznej	86
3.1.5. Nadprzyrodzone emocje i lęki	89
3.1.6. Gorąca krew, emocje i realizm	90
3.1.7. Legendy, mity i magiczne krainy	96
3.1.8. Magia podróży i Orientu	103
3.2. Między Japonią rzeczywistą a wyobrażoną	106
3.2.1. Polityka i społeczeństwo	106
3.2.2. Sztuka i religia	120
4. Analiza <i>Kwaidanu. Opowieści i esejów o rzeczach niesamowitych</i> Lafcadio Hearn	131
4.1. Zaproszenie do świata umarłych i magiczna muzyka	132
4.2. Oshidori i Aoyagi – zmiennokształtne piękności	141
4.3. Siła ludzkiej woli	156

4.4. Niezdrowa fascynacja głową	166
4.5. Niepokojne dusze	189
4.6. Gorączka wampiryczna	204
4.7. Między snem a realnością	225
4.8. Wnioski z przeprowadzonych analiz	237
Zakończenie	255
Podziękowania	265
Aneks	267
Bibliografia	297
Summary. Between the Gothic Novel and the Folk Tales – Demythologisation of Lafcadio Hearn’s “Kwaidan: Stories and Studies of Strange Things”	309
Indeks osobowy	311

Dla Magdy

Wstęp

Niniejsza książka powstała jako efekt rozważań nad dwoma niezwykle istotnymi zagadnieniami – opowieściami wywodzącymi się z folkloru, które z natury są głęboko zakorzenione w kulturze, z której pochodzą, oraz tym, jak przetwarzane i odczytywane są one przez ludzi do tych kultur nieprzynależnych. Analizowany w tej książce zbiór opowiadań *Kwaidan. Opowieści i eseje o rzeczach niesamowitych*¹ jest najsłynniejszym, najczęściej wznawianym i tłumaczonym dziełem Lafcadio Hearna. Jest ono powszechnie uznawane za zbiór oryginalnych japońskich podań i legend, które autor usłyszał i spisał, przebywając w Kraju Kwitnącej Wiśni. Zestawienie zbioru *Kwaidan* z literaturą czytowaną przez Hearna pokazuje, że w rzeczywistości opowieści w nim zebrane są adaptacjami, a w przypadku niektórych opowiadań wręcz twórczością własną autora. Przeanalizowanie zbioru pod kątem występujących w nim elementów europejskich, zarówno w warstwie formalnej (budowa dzieła, sposób narracji, kreacja świata przedstawionego), jak i symboliczno-znaczeniowej (motywacja bohaterów, elementy wzbudzające lęk, sposób, w jaki świat nadprzyrodzony wpływa na otoczenie), pokazuje, że *Kwaidan* jest w istocie świadectwem odbioru japońskich podań. Hearn dokonał w zbiorze licznych przesunięć literackich związanych z fabułą, przestrzenią geograficzną czy znaczeniami.

Sam Hearn, pisarz o niezwykle plastycznym i poetyckim stylu, przeszedł do historii jako pierwszy naturalizowany Japończyk oraz osoba, która swoją nową

¹ Fragmenty *Kwaidanu* zawarte w książce odwołują się do jego anglojęzycznego oryginału. Dzieje się tak ze względów, które szczegółowo zostaną omówione w dalszej części wstępu. Dla ułatwienia odbioru w tekście głównym pojawiają się tłumaczenia z języka angielskiego wykonane przez autorkę, nie korzystano więc z przekładu Jerzego A. Rzewuskiego *Kwaidan. Opowieści niesamowite*.

ojczyznę rozumiała lepiej niż jej rodowici mieszkańcy. Nie dziwi więc, że legenda pisarza i książki *Kwaidan. Opowieści i esejów o rzeczach niesamowitych* trwa do dziś, rozpalając wyobraźnię. Ten romantyczny obraz przesłania jednak możliwość prawdziwego odczytania *Kwaidanu*, który w swej treści daleki jest od japońskich wierzeń ludowych. Dlatego, po ponad stu latach od jego powstania, należy poddać go pełnej demitologizacji, na nowo definiując jego miejsce w dziedzinie badań nad folklorem Archipelagu², zapewniając mu przy tym należyłą pozycję w zbiorze literatury światowej.

Kwaidan przywoływany jest zarówno w dyskursie naukowym, jak i popularnym, rzadko zaznaczana jest wątpliwość co do autentyczności jego treści. Utwory w nim zawarte chętnie umieszczane są w zbiorach dotyczących folkloru i tradycyjnych opowieści z Japonii lub Dalekiego Wschodu, utrwalając się w świadomości odbiorców jako autentyczne historie przynależne dalekowschodniej kulturze. W zbiorach tych Hearn często występuje pod swoim japońskim nazwiskiem Kozumi Yakumo, co dodatkowo potęguje odczytanie jego opowieści jako rzetelnego, autentycznego przekazu³.

Kwaidan. Opowieści i eseje o rzeczach niesamowitych jest zbiorem siedemnastu opowiadań, uzupełnionym trzema esejami o owadach. Historie zawarte w zbiorze prezentowane są jako opowieści zaczerpnięte z japońskich podań ludowych, przetłumaczone na język angielski przez Hearna. Znajdujący się w tytule wyraz *kwaidan* to forma dawnej transkrypcji słowa *kaidan*⁴, będącego nazwą japońskiego gatunku literackiego obejmującego dziwne, niesamowite opowieści⁵. Wiąże się on z epoką Edo (1600–1867), która charakteryzowała się izolacjonistyczną polityką, wewnętrznym pokojem oraz rosnącym dobrobytem. Sytuacja ta doprowadziła do rozwoju miast oraz bogacenia się warstwy kupieckiej, która ze względu na ograniczenia nałożone na nią przez *shōgunat*⁶ szukała nowych sposobów na

² Słowem „Archipelag” określane są w książce oczywiście Wyspy Japońskie, na których położona jest Japonia (*Nowa encyklopedia powszechna*, t. 3, Warszawa 1997, s. 137: „Japonia, Nihon, Nippon, państwo położone w Azji Wsch., położone na W. Japońskich, na O. Spokojnym”).

³ Warto wspomnieć tu choćby zbiory: *Ballada o Narayamie. Opowieści niesamowite z prozy japońskiej*, red. i tłum. B. Yonekawa, Warszawa 1986; *Baśnie japońskie*, t. 2, red. i tłum. A. Wosińska, Bydgoszcz 2017, gdzie teksty są pozbawione nazwisk autorów, jednak opowieść o Śnieżnej Damie niewątpliwie jest tożsama z opowiadaniem *Yuki-Onna* Hearna. W pozycjach zagranicznych opowieści Hearna pojawiają się między innymi w zbiorach pod takimi tytułami, jak *Japanese Ghost Stories* (ed. P. Murray, London 2019) lub *Oriental Ghost Stories* (ed. D.S. Davies, Ware 2007).

⁴ 怪談 – *kaidan*.

⁵ Z. Davisson, *What are Kaidan?*, [w:] Hyakumonogatari Kaidankai, [on-line:] <https://hyakumonogatari.com/what-are-kaidan/> – 20 V 2020.

⁶ W Edo warstwa kupiecka uznawana była za sytuowaną najniżej, za samurajami i chłopstwem. Wynikało to z faktu, że kupcy sami nic nie wytwarzali, a jedynie handlowali wytworami pracy

zapewnienie sobie rozrywki⁷. Jednym z nich stały się właśnie *kaidan*, opowieści o duchach i niesamowitych wydarzeniach, opowiadane najpierw przez buddyjskich mnichów, a później profesjonalnych opowiadaczy. Nie tylko były one rozrywką zapewniającą słuchaczom formę bezpiecznego strachu, ale pełniły również funkcję bardziej partykularną: przez budowanie napięcia swoim nadprzyrodzonym charakterem miały nie pozwolić podróżującym kupcom zasnąć⁸. *Kwaidan* swoimi korzeniami sięga buddyjskich *setsuwa*, których celem było pouczanie i wyjaśnianie prawd filozoficznych. Z czasem były one upraszczane nie tylko przez samych mnichów, ale również przez świeckich słuchaczy, którzy powtarzali je w zmienionych wersjach. Stopniowo zmieniały się one w historie inspirowane lokalnym folklorem i chińskimi opowieściami⁹. Gdy w epoce Edo rozwinął się druk, zaczęły być układane w bogato ilustrowane drzeworytami zbiory, które były ozdobą księgozbiorów w domach kupców¹⁰. Najśłynniejszym twórcą drzeworytów związanych z gatunkiem *kaidan* był Toriyama Sekien, który w swoich czterech obszernych zbiorach zaprezentował skomplikowany przegląd japońskich bytów nadprzyrodzonych¹¹ znanych jako *yōkai*¹². Na planszach drzeworytów obok przedstawienia danej istoty zamieszczał jej krótki, często wierszowany opis¹³.

cudzych rąk. Ich bogacenie się zbiegło się w czasie ze stopniowym ubożeniem samurajów. By zapobiec nadmiernemu obnoszeniu się przez kupców z nowo zdobytym bogactwem, *shōgunat* zabronił im noszenia bogato zdobionych kimon, biżuterii czy budowania dużych domostw.

⁷ J. Tubielewicz, *Historia Japonii*, Wrocław 1984, s. 311-313, 317.

⁸ N.T. Reider, *The Emergence of Kaidan-shu: The Collection of Tales of the Strange and Mysterious in the Edo Period*, „Asian Folklore Studies” vol. 60, 2001, no. 1, s. 80-81.

⁹ M. Tatarczuk, *Kaidan – japońskie opowieści niesamowite epoki Edo*, Warszawa 2011, s. 16-17, *Oblicza Japonii*.

¹⁰ N.T. Reider, *The Appeal of Kaidan, Tales of the Strange*, „Asian Folklore Studies” vol. 59, 2000, no. 2, s. 266-267.

¹¹ M.D. Foster, *Pandemonium and Parade: Japanese Monsters and the Culture of Yokai*, Berkley 2009, s. 55-56.

¹² 妖怪 (*yōkai*) – w języku japońskim oznacza byt, istotę nadprzyrodzoną. Klasyfikacja i podział tej grupy do dziś nie doczekały się jednolitego systemu. W książce użyto następującej kategoryzacji: japońskie istoty nadprzyrodzone zostaną podzielone na *yōkai* – istoty posiadające fizyczne ciało – oraz duchy *yūrei* (幽霊), które takowego nie mają. Dodatkowo w pierwszej grupie wyodrębnione zostaną *yōkai* – istoty niezdolne do transformacji, na przykład *tengu* (天狗) – człekokształtna istota z dziobem i skrzydłami orła; *bakemono* (化け物), czyli zmiennokształtne zwierzęta posiadające zdolność przybierania dowolnej formy, w tym ludzkiej, będą to na przykład *kitsune* (狐), czyli lisy; *tsukumogami* (付喪神), czyli przedmioty użytku codziennego, które po 100 latach ożywają i jeśli się o nie dbało, pomagają w domu, a w innym wypadku – szkodzą. Wśród *yūrei* wyodrębnione zostaną trzy grupy: *yūrei* – manifestujące się duchy zmarłych, które nie mogą zaznać spokoju ze względu na niedokończoną sprawę; *onryō* (怨霊) – mściwe duchy, które po śmierci dążą do ukarania tych, którzy je skrzywdzili, oraz *ikiryō* (生き霊) – duchy osób wciąż żywych, które pod wpływem silnych emocji opuszczają ciało, by dręczyć innych.

¹³ M.D. Foster, *Pandemonium...*, s. 56.

Wraz z rozwojem i wzrostem popularności *kaidan* pojawiła się również gra towarzyska znana jako *hyakumonogatari kaidankai*¹⁴. Polegała ona na zapaleniu stu świec i opowiadaniu stu historii o duchach. Każda z osób obecnych na spotkaniu prezentowała przygotowaną przez siebie opowieść, a po jej zakończeniu gasiła jedną ze świec. Zabawa trwała do momentu, aż w pomieszczeniu zaległa całkowita ciemność, wtedy, zgodnie z wierzeniami, jej uczestnikom miało przydarzyć się coś niezwykłego¹⁵. Z tego powodu *kaidan* przez długi czas zachowały cechy historii mówionych, takie jak zwięzła forma, zwroty do odbiorcy, morał lub przestroga oraz stałe formułki otwierające i zamykające opowieści. Utwory te nie stroniły od makabrycznych opisów, groteski, a w swych założeniach odwoływały się do pierwotnych form folklorystycznych. Popularność nadprzyrodzonych istot, jakie występowały w *kaidan*, sprawiła, że pojawiały się one w opowieściach, poezji, na drzeworytach, w teatrze, a także jako motywy zdobiące biżuterię.

Sytuację zmieniła epoka Meiji (1868–1912), która stała się okresem modernizacji, rozwoju nauki, przyswajania zachodnich technik i obyczajów oraz odejścia od zabobonnych i przestarzałych wierzeń, w tym także tych związanych z *kaidan* i *yōkai*. Reformy i nacisk położony na edukację miały na celu stworzenie racjonalnego, nowoczesnego społeczeństwa, w którym nie było miejsca na opowieści o duchach. W niesprzyjającym środowisku historii te straciły na znaczeniu i popularności na rzecz rozwijającej się powieści realistycznej.

W tym okresie przeobrażeniu uległy nie tylko sztuka i religia Japonii, ale także wszystkie pozostałe dziedziny życia. Tradycyjna drewniana architektura była przekształcana na modłę zachodnią, pojawił się telegraf i latarnie gazowe. Często obchodzili Boże Narodzenie i używać kalendarza gregoriańskiego. Kimono zostały zastąpione przez europejskie stroje, mężczyźni obcinali włosy i nosili wąsy. Organizowano bale i uczono się tańczyć walca. Używanie języka angielskiego zaczęło być uznawane za przejaw światowego obycia i rzetelnej edukacji.

To właśnie w samym rozkwicie epoki Meiji Lafcadio Hearn przybył do Japonii. W swoich książkach pisarz rzadko jednak wspomina modernizację Archipelagu, wręcz przeciwnie – opisuje go jako miejsce na wskroś tradycyjne, przepełnione mitami i baśniami. Hearn chętnie przywołuje w swoich dziełach historie o bytach nadprzyrodzonych, które go fascynują. Właśnie tej tematyce poświęcone są opowiadania ze zbioru *Kwaidan*.

Ideą przewodnią niniejszej książki stała się próba zweryfikowania, w jakim stopniu opowieści ze zbioru *Kwaidan* są rzetelnym zapisem japońskich historii

¹⁴ 百物語怪談会 (*hyakumonogatari kaidan kai*) – spotkanie przy opowiadaniu stu dziwnych opowieści.

¹⁵ M.D. Foster, *Pandemonium...*, s. 52-54.

poznanych przez Lafcadio Hearn, a w jakim są one efektem konkretyzacji, której pisarz – świadomie bądź nie – na nich dokonał. Zaistnienie procesu konkretyzacji w przypadku opowieści zawartych w dziele *Kwaidan* wydaje się kwestią oczywistą, będącą wynikiem naturalnego ludzimu sposobu przyswajania informacji. Pomimo to dotychczasowi badacze zbioru zdają się jednak zapominać, że na jego ostateczny kształt znaczący wpływ musiał mieć kod kulturowy, jakim posługiwał się autor, dokonując pisemnej adaptacji zasłyszanych opowieści. Kod ten jest wynikiem kulturowych, społecznych i artystycznych doświadczeń Hearn, którymi posiłkował się on w trakcie prac nad *Kwaidanem*. Założenie to rodzi więc pytanie, które z elementów poszczególnych warstw opowieści zawartych w *Kwaidanie* są oryginalnie japońskie, a które są efektem wpływów i transpozycji literackich. Dlatego też w książce przeanalizowane zostały przeniesienia, jakich Hearn dokonał w obrębie zbioru, zarówno te dotyczące wątków japońskich, wplecionych w okcydentalną warstwę artystyczno-literacką, jak i elementów zachodnich zaprezentowanych za pomocą orientalnej narracji i scenerii.

Zaprezentowanie oryginalnych elementów podań z Archipelagu zawartych w zbiorze *Kwaidan* nie ograniczy się tu do ich zwykłego wyliczenia. Zostaną one przeanalizowane pod względem ich wykorzystania w tekście i skonfrontowane z tradycyjnymi aspektami ich znaczeń i występowania w folklorze. Wykazane zostanie, w jakim stopniu warstwa znaczeniowo-symboliczna *Kwaidanu* zgodna jest z japońskim rozumieniem grozy i nadprzyrodzoności, a w jakim jest ich zokcydentalizowaną interpretacją. Opisanie i przeanalizowanie tego zjawiska pozwoliło na ustalenie, które części opowieści zawartych w zbiorze są wynikiem konkretyzacji dokonanej na podstawie zasłyszanych historii, a które – wynikiem działań wyobraźni autora.

Pokazanie, w jaki sposób pisarz wykorzystał kanwę powieści gotyckiej oraz powieści grozy, dało możliwość określenia typu i stopnia dokonanej konkretyzacji. Silny wpływ tych dwóch gatunków literackich na twórczość Hearn zaznacza się wyraźnie zarówno w źródłach biograficznych, jak i w twórczości translatorskiej pisarza. Fascynacja, jaką w artyście budziły zjawiska nadprzyrodzone i historie o nich, oraz sam charakter epoki, w której tworzył (przełom XIX i XX wieku), przekładają się na treść *Kwaidanu*. Potraktowanie *Kwaidanu* jako świadectwa odbioru, a nie mistyfikacji literackiej, pozwala na przeniesienie dzieła *Kwaidan*. *Opowieści i eseje o rzeczach niesamowitych* ze zbioru dzieł traktowanych jako autentyczne zapisy folklorystyczne do zbioru zawierającego historie grozy inspirowane Orientem. Należy jednocześnie podkreślić, że nie prowadzi to dewaloryzacji dzieł Hearn, wartościowych zarówno ze względu na zawarte w nich informacje, jak i ich kunszt artystyczny, a jedynie pokazuje stopień, w jakim *Kwaidan*

i opowieści w nim zawarte zostały poddane literackiej obróbce, która miała być może wpłynąć na ich lepsze przyjęcie przez zachodnich odbiorców.

By przedstawić *Kwaidan* jako autorską konkretyzację japońskich legend dokonaną przez Hearna z wykorzystaniem jego własnego kodu kulturowego, istotne będzie sięgnięcie do czytywanej i tłumaczonej przez niego literatury. W opozycji do kodu kulturowego pisarza, ugruntowanego przez dzieła zachodnich twórców, jawić się będzie ówczesna atmosfera intelektualna Japonii. Ów dualizm znajdzie swoje odzwierciedlenie w strukturze tej książki, gdyż jej trzeci rozdział skoncentruje się na przedstawieniu kultury literackiej, w jakiej wzrastał pisarz i jaką wniósł do *Kwaidanu*, skontrastowanej z opisem modernizującej się Japonii okresu Meiji. Wstępem do rozdziału trzeciego będzie jednak rozdział drugi, zawierający biografię Lafcadio Hearna, zaprezentowaną w sposób achronologiczny, w celu podkreślenia zmiany, jaka zaszła w pisarzu po przybyciu do Japonii.

Życie naznaczyło Hearna poczuciem wyobcowania i samotności, którego efektem było ciągle poszukiwanie własnego miejsca w świecie. Wrażliwość pisarza i jego zainteresowanie wszystkim, co nadprzyrodzone i fantastyczne, sprawiły, że ze szczególnym upodobaniem czytywał on literaturę gotycką i romantyczną. W książce zostaną więc opisane potwierdzone oraz potencjalne inspiracje, jakim Hearn mógł podlegać w trakcie pisania *Kwaidanu*. Zaprezentowani zostaną tu twórcy romantyczni, którzy w swoich dziełach wykorzystywali wątki z literatury gotyckiej bądź grozy, elementy folkloru, niesamowitości oraz legend i mitów. Dzięki temu zostaną ukazane potencjalne wpływy, jakim podlegał Hearn i jakie przeniósł do swojej twórczości. Wskazanie na możliwe inspiracje i zainteresowania pisarza pozwoli także na zwrócenie uwagi na prawdopodobieństwo wykreowania przez niego pewnego konkretnego obrazu Japonii, jaki podtrzymywał w sobie wbrew rzeczywistej sytuacji na Archipelagu. Epoka Meiji została zaprezentowana pod kątem zmian, które zachodziły w przestrzeniach politycznej, społecznej i kulturowo-religijnej, co pozwala na konfrontację tego, jak Japonię przedstawiał Hearn, z tym, jaką była ona naprawdę.

Zestawienie z sobą tych trzech elementów: biografii Hearna, jego potencjalnych inspiracji literackich oraz sytuacji panującej we współczesnej pisarzowi Japonii ma na celu pokazanie kontekstu, w jakim powstawał *Kwaidan*. Takie ujęcie problemu pozwoli nie tylko na zwrócenie uwagi na rozbieżności między tym, co Hearn prezentował zachodnim odbiorcom w swoich książkach, a zastaną przez niego rzeczywistością Archipelagu, ale także na wskazanie, w jaki sposób wrażliwość artystyczna pisarza mogła wpłynąć na to, jak postrzegał on Japonię.

W części analitycznej książki, ze względu na zgromadzony i dostępny materiał źródłowy, ale przede wszystkim na sam główny artefakt kultury, na którym

opierają się podjęte w niej rozważania, zastosowana metodologia będzie w dużym stopniu wykorzystywać narzędzia używane do analizy tekstów literackich. Analiza tekstów oparta o ideę transtekstualności jest szerokim zagadnieniem, dającym możliwość wyboru narzędzi z mnogiej liczby teorii badawczych. Próba odpowiedzi na pytanie o stopień transtekstualności *Kwaidanu* oraz jej typy w nim zawarte bez skonkretyzowania środków metodologicznych mogłaby doprowadzić do niepotrzebnego rozrostu analiz. Dlatego też w książce przyjęto i zastosowano ingardenowską teorię budowy dzieła literackiego oraz konkretyzacji, ponadto wzbogacono ją o koncepcję dotyczącą świadectw odbioru i praktyki badawczej związanej z przesunięciami literackimi, wypracowaną i stosowaną przez Gerarda Genette'a.

Dzięki takiemu doborowi metod ukazany zostanie zarówno szerszy, jak i węższy kontekst związany ze zbiorem opowieści Hearn. Punkt ciężkości pracy zostanie umieszczony pomiędzy samym tekstem utworu a dziełami literackimi i wydarzeniami, które wpłynęły na sposób, w jaki Hearn skonkretyzował japońskie podania ludowe.

W przeprowadzonych analizach opowieści z *Kwaidanu* pogrupowane zostały według występujących w nich tematów przewodnich. Dzięki takiemu zestawieniu w książce pojawia się siedem podrozdziałów analitycznych. Pierwszy dotyczy *Opowieści o Mimi-Nashi Hōichim* (*The Story of Mimi-Nashi-Hōichi*), której centralnym punktem jest przestrzeń wykreowana przez duchy. Drugi podrozdział prezentuje dwie historie: *Oshidori* i *Opowieść o Aoyagi* (*The Story of Aoyagi*), które łączy występowanie w nich zmiennokształtnych bohaterów. Analiza trzecia zawiera aż cztery opowiadania: *Riki-Baka*, *Jiu-roku-zakura*, *Ubuzakura* oraz *Opowieść o O-Tei* (*The Story of O-Tei*), których fabuła zbudowana jest wokół roli ludzkiej woli. Podrozdział czwarty dotyczy trzech opowieści, którymi są: *Mujina*, *Rokuro-kubi* oraz *Dyplomacja* (*Diplomacy*), a ich wspólnym elementem jest głowa, stająca się narzędziem do straszenia odbiorcy. *O lustrze i dzwonie* (*Of a Mirror and a Bell*) i *Śmiertelny sekret* (*A Dead Secret*), opowieści ujęte w podrozdziale piątym, łączy pojawianie się w nich ducha i wpływ jego woli na świat żywych. Analiza szósta dotyczyć będzie istot o charakterze wampirycznym, które występują w opowieściach *Yuki-Onna* i *Jikininki*. Ostatni podrozdział dotyczyć będzie snów i wizji przedstawionych w *Śnie Akinosuke* (*The Dream of Akinosuke*) i *Hōrai*. Z analiz wykluczone zostało opowiadanie *Hi-Marwari*, którego akcja rozgrywa się w Walii, oraz eseje o owadach, jako niezwiązane w bezpośredni sposób z japońskim folklorem.

Oś analiz będą stanowiły elementy łączące opowieści, wśród których znajdują się zarówno postaci, przedmioty, jak i konkretne wydarzenia zawarte w danej

historii. O ich wyborze decydować będzie umiejscowienie wątku nadprzyrodzonego w opowieści, ponieważ w nim w najpełniejszy sposób przejawia się stopień konkretyzacji dokonanej przez Hearna. Porównanie elementu nadprzyrodzonego, zawartego w konkretnej opowieści, z przedstawieniami z japońskiego folkloru oraz jego zachodnimi literackimi odpowiednikami pozwoli na określenie, w jakim stopniu pisarz był wierny tradycyjnym przekazom, a w jakim przełożył go na własny kod kulturowy. Ponadto opowieści analizowane będą również pod względem budowy, narracji, sposobów wykorzystania opisów przyrody, postaci i stanów emocjonalnych bohaterów. Elementy te pozwolą na ustalenie, jak opowieść została zmodyfikowana, świadomie bądź nie, przez pisarza. Istotnym zagadnieniem będzie również stosunek bohaterów i narratora historii do zjawisk nadprzyrodzonych oraz ustalenie, czy opowieść posiada pouczenie lub morał. Wnioski z przeprowadzonych analiz przedstawione zostaną w rozdziale zamykającym książkę.

Dzieła pochodzące z literatury zachodniej, które przywołane zostały w analizach w charakterze odniesień (potencjalnych bądź zweryfikowanych), dobierane były pod kątem motywów przez nie prezentowanych oraz potencjalnych inspiracji, jakie mógł w nich odnaleźć Hearn. Głównym kryterium doboru jest związek danej pozycji z szeroko rozumianą literaturą gotycką i grozy.

Niniejsza praca jest próbą wypełnienia luki badawczej, gdyż zbiór *Kwaidan. Opowieści i eseje o rzeczach niesamowitych* po dziś dzień uznawany jest za wiarygodny zapis japońskich podań ludowych. Dzieło to cytowane jest w licznych opracowaniach i pracach naukowych, a opisy istot nadprzyrodzonych w nim występujące powielane są nie tylko przez badaczy japońskiego folkloru, ale również twórców kultury popularnej. W opracowaniach dotyczących folkloru japońskiego teksty Hearna często występują w roli przykładów przywoływanych w celu potwierdzenia jakiegoś zjawiska czy teorii. Nawet w wypadkach, w których badacze powołują się na dokumenty japońskie prezentujące odmienny obraz rzeczywistości niż opisany przez Hearna, nie zaznaczają oni wyraźnie występującego dysonansu.

Na przykład Michael Dylan Foster w książce *Yōkai. Tajemnicze stwory w kulturze japońskiej* podkreśla zromantyzowanie utworów zawartych w *Kwaidanie*, jednak nie rozwija tego tematu, poświęcając przy tym Hearnowi w swojej książce rozdział dotyczący japońskiej folklorystyki. Yoko Makino w swoim esej *From Folklore to Literature – Hearn and Japanese Legends of Tree Spirits* także wskazuje na romantyczne wpływy widoczne w opowieściach ze zbioru. Renata Iwicka w monografii *Źródła klasycznej demonologii japońskiej* zarzuca natomiast Hearnowi niedokładność w spisywaniu podań, podkreślając przy tym, że sama nie zajmuje się badaniami nad zbiorem *Kwaidan*. Dorota Barańska w książce *Brak absolutu. Pojęcie*

dobra i zła w kulturze japońskiej powołuje się na dzieła Hearn, w tym *Kwaidan*, uznając je za rzetelne źródło informacji. Podobnie czyni Zack Davisson w książce *Yūrei. niesamowite duchy w kulturze japońskiej*. Część badaczy dostrzega więc w dziele Hearn zachodnie wpływy, jednak nie decydują się oni na analizę treści zbioru, zaznaczając jedynie jego potencjalną nierzetelność. Inni uznają *Kwaidan* za źródło wiarygodne i przytaczają go w swoich pracach.

Lafcadio Hearn i jego twórczość związaną z Japonią traktuje się jak swego rodzaju legendę – niewątpliwie był on jednym z pierwszych ludzi Zachodu, którzy opisywali Archipelag, żyjąc na nim i aktywnie uczestnicząc w jego kulturze. Większość opracowań bezpośrednio dotyczących Hearn i jego dorobku artystycznego koncentruje się na pokazaniu życia pisarza i przedstawieniu go jako wrażliwego ekscentryka, który dzięki swoim emocjom był w stanie zgłębić każdą kulturę. Pozycje naukowe dotyczące Hearn najczęściej okazują się biografiami szczegółowo opisującymi niezwykle losy pisarza, nieanalizującymi jednak jego twórczości literackiej. Należy podkreślić fakt, że Hearn sam uznawał swoje dzieła za rzetelny opis tradycji i wierzeń kultur, którymi się zajmował. Z tego względu dziwi rażąco brak opracowań jego tekstów z tej dziedziny.

Wśród biografii pisarza wymienić należy książki Niny H. Kennard oraz Very McWilliams, obie pozycje zatytułowane po prostu *Lafcadio Hearn*, napisane jeszcze w pierwszej połowie XX wieku. Pozycje te zdają się najbardziej rzetelnymi i szczegółowymi w przedstawieniu życia pisarza. W opozycji do nich znajdują się dwa mocno nacechowane emocjonalnie dzieła: Noguchiego Yone *Lafcadio Hearn in Japan* i Georga M. Goulda *Concerning Lafcadio Hearn*. Pierwsza pozycja opisuje Hearn jako wrażliwego pisarza i artystę, który starał się zgłębić ducha japońskiej kultury. Noguchi podkreśla, jak wiele dla samej Japonii zrobiła twórczość Hearn, i uważa pisarza za jednego z najbardziej uzdolnionych mieszkańców Archipelagu. Georg M. Gould natomiast osobiście poznał pisarza. Mężczyźni przyjaźnili się przez pewien czas, jednak trudny charakter Hearn zakończył tę relację. W niespełna cztery lata po śmierci pisarza Gould opublikował swoją wersję jego biografii, w której skoncentrował się na ukazaniu go jako kłamcy i fantasty, zarzucając mu oszustwa w każdej możliwej kwestii, poczynając od pochodzenia Hearn, przez jego znajomość języka francuskiego, na autorstwie tekstów kończąc.

W drugiej połowie XIX wieku francuski pisarz Pierre Loti opublikował powieść *Madame Chrysanthème*, na podstawie której powstała najsłynniejsza opera Giacomina Pucciniego. Wyidealizowany i przerysowany obraz Japonki poświęcającej się w imię miłości do Amerykanina na długo utrwał się w świadomości zachodniego odbiorcy. Wiek później, w 1946 roku, pojawia się dzieło Ruth Benedict *Chryzantema i miecz. Wzory kultury japońskiej*, pozycja stereotypizująca

i upraszczająca japońską kulturę, poznaną przez badaczkę jedynie za pośrednictwem literatury i mediów. Obie te pozycje zostały już poddane rewizji, obnażono ich słabości i nadinterpretacje. Przed tego typu analizą nie został jeszcze postawiony zbiór podań *Kwaidan. Opowieści i eseje o rzeczach niesamowitych*. Doprowadziło to do swoistej mitologizacji opowieści, postaci i wątków przedstawionych w zbiorze, traktowane są one zatem jako najwcześniejsze i najważniejsze zapiski dotyczące wierzeń z Archipelagu, jakie trafiły do świata zachodniego.

Życie Lafcadio Hearn wzbudzało wśród jego współczesnych duże kontrowersje, dziś również zdaje się fascynować ludzi bardziej niż jego twórczość. Dorobek literacki pisarza, w którego skład wchodzi reportaż, eseje, listy, komentarze, rozprawy i opowieści, nadal wymaga opracowania i weryfikacji. Autorka niniejszej książki zdecydowała się przeprowadzić badania nad zbiorem opowieści *Kwaidan. Opowieści i eseje o rzeczach niesamowitych* ze względu na jego nieustającą popularność i obecność w dyskursie naukowym oraz w mediach związanych z kulturą popularną. Ukazanie zebranych w tomie opowieści jako świadectw odbioru japońskich legend jest nie tylko próbą nakłonienia do przewartościowania badań nad japońskim folklorem, ale również próbą kulturowego usytuowania dorobku Lafcadio Hearn bliżej twórczości pisarzy takich jak Edgar Allan Poe czy Theophile Gautier.

W niniejszej książce przedmiotem analiz jest oryginalny anglojęzyczny zbiór *Kwaidan. Opowieści i eseje o rzeczach niesamowitych*, jednak po to, by ułatwić czytelnikowi odbiór, w głównym tekście książki umieszczone zostały tłumaczenia *Kwaidanu* wykonane przez autorkę. Przypisy natomiast zawierać będą oryginalny angielski tekst dzieła. Japońskie tytuły opowieści ze zbioru zostały pozostawione w oryginalnym zapisie stosowanym przez Lafcadio Hearn. Zabieg ten wiąże się z istotną dla badań potrzebą odwołania się w sposób bezpośredni do stylu pisarskiego Lafcadio Hearn, jak i używanego przez niego zapisu, zarówno w języku angielskim, jak i japońskim. Zasada ta tyczyć się będzie wszystkich dzieł Hearn cytowanych w tekście. By zachować spójność, pozostałe dzieła użyte i cytowane w analizach przedstawiane są w tłumaczeniu na język polski, by nie zakłócać płynności tekstu.

Cytaty z dzieł anglojęzycznych tłumaczone na język polski przełożone zostały przez autorkę niniejszej książki, o ile nie zaznaczono inaczej. W rozdziale

trzecim, w podrozdziale poświęconym literaturze zachodniej, tytuły dzieł zostały wprowadzone w wersji oryginalnej, polskie tytuły pozycji najpopularniejszych pojawiają się w przypisach. W tym samym rozdziale, w podrozdziale poświęconym kulturze epoki Meiji, tytuły japońskich powieści zostały zapisane zgodnie z przyjętą w pracy transkrypcją, w przypisach znajdują się (jeśli istnieją) ich polskojęzyczne odpowiedniki.

W niniejszej pracy zastosowana została transkrypcja z języka japońskiego opracowana przez Jamesa Hepburna, jeśli jednak w cytowanych pracach naukowych i literackich użyta została inna forma zapisu, zostało to odnotowane w przypisie. Nazwy i terminy japońskie podawane są w formie mianownika liczby pojedynczej. Wynika to z chęci zarówno utrzymania spójności pomiędzy ich użyciem w cytatach polskich i angielskich, jak i umożliwienia osobom niezaznajomionym z językiem japońskim odnalezienia przywołanych terminów w innych źródłach. Japońskie nazwiska podane zostały zgodnie z zasadą pierwszeństwa nazwiska przed imieniem.

Bibliografia

Monografie i rozdziały w monografiach:

- Adamski J., *Historia literatury francuskiej*, Gdańsk 2000.
- Ancient Tales in Modern Japan: An Anthology of Japanese Folk Tales*, select. and transl. F.H. Mayer, Bloomington 1984.
- Aransáez C.P., *The Importance of Being a Reader: A Revision of Oscar Wilde's Works*, Hamburg 2015.
- Bachelard G., *Fenomenologia maski*, [w:] *Maski*, t. 2, wyb., red. i oprac. M. Janion, S. Rosiek, Gdańsk 1986, s. 14-24, *Transgresje*, 4.
- Banta M., *Man, Women and the American Way*, [w:] *The Cambridge Companion to Henry James*, ed. J. Freedman, Cambridge 1998, s. 21-39.
- Bennett M.Y., *Introduction*, [w:] *Refiguring Oscar Wilde's Salome*, ed. M.Y. Bennett, Amsterdam–New York 2011, *Dialogue*, 14.
- Bisland E., *The Life and Letters of Lafcadio Hearn*, vol. 1-2, Boston 1906.
- Borowy W., *Studia i szkice literackie*, t. 1-2, Warszawa 1983-1984.
- Burszta J., *Dzieła wybrane*, Poznań 2014.
- Carter R., McRae J., *The Routledge History of Literature in English: Britain and Ireland*, New York 2001.
- Carver S., *Ainsworth, William Harrison*, [w:] *The Encyclopedia of the Gothic*, eds W. Hughes, D. Punter, A. Smith, Chichester 2016, <https://doi.org/10.1002/9781118398500.wbeotga006>.
- Chandler D., *Semiotics: The Basics*, Routledge–New York 2007.
- Chang Y.Ch., *Confucianism: A Modern Interpretation*, transl. O. Lee, Singapur 2012, <https://doi.org/10.1142/8574>.
- Chateaubriand F.-R. de, *Travels in America*, London 1828.
- Chwin S., *Gombrowicz i maska*, [w:] *Maski*, t. 2, wyb., oprac. i red. M. Janion, S. Rosiek, Gdańsk 1986, *Transgresje*, 4.

- Clery E.J., *The Genesis of "Gothic" Fiction*, [w:] *The Cambridge Companion to Gothic fiction*, ed. J.E. Hogle, Cambridge 2002, s. 21-40, <https://doi.org/10.1017/CCOL0521791243.002>.
- Coleman J.A., *The Dictionary of Mythology: An A-Z of Themes, Legends and Heroes*, London 2007.
- Compagnon A., *Demon teorii. Literatura a zdrowy rozsądek*, tłum. T. Stróżyński, Gdańsk 2010.
- Corrigan T., *Coleridge, Language and Criticism*, Athens 2008.
- Crișan M.-M., *Bram Stoker and Gothic Transylvania*, [w:] C. Wynne, *Bram Stoker and the Gothic: Formations to Transformations*, New York 2016, s. 63-77, https://doi.org/10.1057/9781137465047_5.
- Culler J., *Introduction*, [w:] Ch. Baudelaire, *The Flowers of Evil*, transl. J. McGowan, Oxford 1993.
- Czarnowski S., *Kultura*, Warszawa 1958.
- Davies D.S., *Introduction*, [w:] E. Nesbit, *The Power of Darkness: Tales of Terror*, Ware 2006, s. 7-13, *Tales of Mystery & the Supernatural*.
- Davis C.J., *Charlotte Perkins Gilman: A Biography*, Stanford 2010.
- Dickson W.R., *Living Sufism in North America: Between Tradition and Transformation*, New York 2015.
- Dorson R.M., *Folk Legends of Japan*, Tokyo 1962.
- Dunn J.E., *Gothic's Double Gesture: Nostalgia, Perversion and Repetition in Gothic Rewriting*, [w:] *Nostalgia or Perversion? Gothic Rewriting from the Eighteenth Century until the Present Day*, ed. I. van Elferen, Newcastle 2007.
- Edith Wharton: The Contemporary Reviews*, eds J.W. Tuttleton, K.O. Lauer, M.P. Murray, Cambridge 1992.
- Encyclopedia of African American History*, eds L.M. Alexander, W.C. Rucker jr., Santa Barbara 2010.
- Falero A., *Orikuchi Shinobu's Marebitoron in Global Perspective*, [w:] *Classical Japanese Philosophy*, eds J.W. Heisig, R. Raud, Nagoya 2010, *Frontiers of Japanese Philosophy*, 7.
- Ferens D., *Edith and Winnifred Eaton: Chinatown Missions and Japanese Romances*, Urbana-Chicago 2002.
- Fisher B.F., *Braddon, Mary Elizabeth*, [w:] *The Encyclopedia of the Gothic*, eds W. Hughes, D. Punter, A. Smith, Chichester 2016, <https://doi.org/10.1002/9781118398500.wbeotgb009>.
- Foster M.D., *Pandemonium and Parade: Japanese Monsters and the Culture of Yokai*, Berkeley 2009.
- Foster M.D., *Yōkai. Tajemnicze stwory w kulturze japońskiej*, tłum. A. Szurek, Kraków 2017, *Mundus*.
- Franklin W., *James Fenimore Cooper: The Early Years*, London 2007, <https://doi.org/10.12987/yale/9780300108057.001.0001>.
- Gadamer H.-G., *Prawda i metoda – zarys hermeneutyki filozoficznej*, tłum. B. Baran, Warszawa 2004, *Biblioteka Współczesnych Filozofów*.

Summary

Between the Gothic Novel and the Folk Tales – Demythologisation of Lafcadio Hearn's „Kwaidan: Stories and Studies of Strange Things”

The main objective of the book *Between the Gothic Novel and the Folk Tales – Demythologisation of Lafcadio Hearn's 'Kwaidan: Stories and Studies of Strange Things'* is to examine the title collection of stories in the context of concretisation understood as a phenomenon interlinked with the relation between the cultural codes of the author and the recipient. The book reveals that the tales contained in the analysed collection are not original stories from Japanese folklore, but only a testimony of their perception by Lafcadio Hearn. The work includes the writer's biography and his potential literary inspirations. Both of these elements are juxtaposed with an outline description of the historical period during which Hearn lived in Japan. This approach allows for presenting the contrast between Hearn's ideas about Japan and the prevailing cultural and political climate of the country. The last part of the thesis focuses on the analysis of individual stories from the collection, divided into six categories based on the similarity of supernatural themes occurring in them. The stories are compared with records from traditional Japanese folklore, as well as the corresponding threads from Gothic and horror literature from the 18th and 19th centuries. In this way it is shown to what extent Hearn – dwelling in the creative space between the two cultural traditions – concretised the Japanese folk stories he heard, and to what extent he retained their original meaning. The study confirms the main research thesis that the stories from *Kwaidan* should

be treated as the original creations of Lafcadio Hearn, partly inspired by Japanese folklore, corresponding to the cultural convention of enchantment and fascination with the Orient.

Keywords: folklore, literature, Lafcadio Hearn, demythologisation

Książka *Między powieścią gotycką a podaniem ludowym* przedstawia kompleksową analizę najpopularniejszego na Zachodzie zbioru japońskich podań i opowieści. *Kwaidan* Lafcadio Hearna przez lata kształtował wyobrażenia badaczy i czytelników dotyczące folkloru Kraju Kwitnącej Wiśni. Postać Yuki-onny znana z opowieści o tym samym tytule wpłynęła na ikoniczne wyobrażenie japońskiego kobiecego demona w literaturze i kinie. Również figura bezuchego mnicha okaleczonego przez duchy na zawsze przeniknęła do popkultury.

Praca rzuca światło na swoistą mistyfikację dokonaną przez Hearna, pokazując, w jak dużym stopniu czerpał on z literatury zachodniej przy tworzeniu *Kwaidanu*. Żeby uzmysłowić czytelnikowi, jak wiele elementów i symboli zawartych w zbiorze pochodzi spoza kultury japońskiej, książka zestawia go z dziełami literatury światowej współczesnej pisarzowi. Pozwala to na prześledzenie sposobu, w jaki Hearn wpłatał swoje doświadczenia kulturowe i literackie w zasłyszane opowieści z tradycyjnego folkloru. Wprowadzanie przez niego, świadome bądź nie, elementów zachodnich do *Kwaidanu* spowodowało, że stał się on bardziej zrozumiały dla dwudziestowiecznego czytelnika. Jednocześnie sprawiło to, że przez wiele lat badania nad japońskim folklorem opierały się częściowo na źródłach przystosowanych do gustów zachodniego odbiorcy. Niniejsza książka pozwala spojrzeć na *Kwaidan* z zupełnie nowej perspektywy i zachęca do zastanowienia się nad współczesnym stanem badań folkloru Japonii.

<https://akademicka.pl>

